

A SAJTÓ ÖNKORLÁTOZÁSA – ESÉLY ÉS HIÁNY

I.

A sajtó szabadságáért folytatott küzdelem az európai kultúrkör valamennyi államában a mai, demokratikus berendezkedés előfeltételének tekinthető drasztikus társadalmi változások egyik legfontosabb, állandó „kísérőjelensége”, a sajtó által megteremtődött nyilvánosság pedig maga is ezen – olykor forradalmi gyorsaságú, olykor lassabban végbemenő – változások előmozdítója. A sajtószabadság, mint alapvető polgári és politikai jog mögött álló filozófia – a szabadság igényének megfogalmazódása idején fennálló társadalmi rend jellegéből természetszerűleg adódóan – elsődlegesen az államtól való függetlenséget hirdette. A cenzúra tilalmának követelése azonban soha nem öncélként tételeződött: az adott korok közéletének lángelméi és becsületes iparosai szemében a szabad sajtó a társadalom átformálásához, az igazságosabb politikai berendezkedés megvalósításához szükséges eszköz volt.

Kossuth Lajos gyönyörű megfogalmazásában: „...az időszaki sajtó szabad nemzetnél hivatva van, hogy legyen óramutató a nemzet életében; legyen hajnalcsillaga a világosság napjának; legyen a jelennek izzadó munkása, mely a jövőt előkészíti, legyen élesztő fuvalma a rejtekben csillámló szellemszikrának; legyen őre a jogszerűségnek, reményhorga a szenvedőnek, a bűnnek ostora, a szerény érdem koszorúzója; legyen zászló, mely körül szellemi táborot üssenek, kiket egyenlő elvek vezetnek, kinek szívökben egyenlő érzelem ég.”.

E nemes eszmék mellé – azokat nem meghaladva, hanem kiegészítve! – a XIX. század második felében a liberalizmus eszméi által egyre erőteljesebben került hangsúlyozásra az egyéni szabadság fontossága. Az egyéniség kiteljesítéséhez való jog – amelynek nélkülözhetetlen eleme a vélemény- és sajtószabadság – nemcsak az állammal, hanem a többséggel, a közösséggel szemben is megilleti az egyes embert. A közösséggel szemben, de nem ellenében! A szabadság gyakorlásának lehetősége ugyanis véget ér ott, ahol az más, vagy mások jogait (a kellő erővel) sérti.

Az individuális alapú szabadságeszmeény leggyakrabban idézett ideológiusa, *John Stuart Mill* szerint az egyén szabadságainak biztosítása a társadalom érdekeit is szolgálja. Ha mindenki szabadon szólhat, a sok vélemény között ott lesz az üdvözítő, a helyes is, amely csak akkor tud felülkerekedni a „ha-

misságon”, ha a társadalmi vitában megmérettetve, abból győztesen kerül ki.¹

A magánérdek és a közérdek ezen összefonódását, egymástól való elválaszthatatlanságát a klasszikus liberális filozófusok (*Mill, Constant, Locke, Paine*) írásainak mai interpretációiból alig-alig olvashatjuk ki. Mintha egyöntetű törekvés lenne, hogy neveik védőpajzsot nyújtó tekintélye mögé bújva eszméiket azonosítsuk azok, napjaink társadalmában sikerületlenül és torzultan megvalósult változataival. A liberális szabadságeszmény klasszikus koncepciója aligha kívánta volna elősegíteni a mai – világszerte tapasztalható –, szélsőségekig fokozott individualizmus eszményének egyeduralomra törő megvalósulását, amely által mindenféle társadalmi felelősség, közösségi érték veszni látszik. Az ember, az egykori morális lény mára fogyasztói emberré, „gazdasági lényé” vált.²

II.

Természetesen a sajtószabadság fogalmának elferdülése ellenére, sőt éppen ezért foglalkoznunk kell a szabadság határainak meghúzásával, a vitatott határesetek eldöntésével. A magyar jogrend –jelentős társadalmi és tudományos vitákat generáló hiányosságokkal küszködve bár, de – széles körben tartalmaz a sajtó szabadságát behatároló rendelkezéseket. A jogszabályi rendelkezéseken túl azonban – akárcsak a társadalom egyéb szegmenseiben is – a sajtó működésében számos, a jog számára érinthetetlen terület akad. A jog technikai hiányosságai folytán nem képes bizonyos társadalmi jelenségek szabályozására, a túlszabályozottság pedig amúgy is kerülendő. És bár a jogi és a vele jelentős átfedésben lévő erkölcsi normarendszer közül szükségszerűen mindig az utóbbi a tágabb terjedelmű, mindez nem jelent automatikus mentesülést adott esetben az erkölcsi (de jogilag nem kötelező) parancs végrehajtása alól.

Az önkorlátozás (ezen belül a sajtóé is) két okból történhet: szigorú morális megfontolások alapján, amikor az etikai szempontok és a közösség szolgálata élvez elsőbbséget az egyén kiteljesedésének mindenek felettségéhez képest; illetve jól megfontolt érdekből. A sajtó érdeke lehet az önkorlátozás, hogy pl. ezáltal növelje presztízsét, súlyát, vagy hogy éppenséggel az önkéntes hátrálással megelőzze a szigorúbb törvényi szabályozást.³

¹ *Mill* alapművének legutóbbi magyar kiadásában: JOHN STUART MILL: *A szabadságról*. Bp. 1994. Századvég, 24–64. p.

² GIOVANNI SARTORI: *Demokrácia*. Bp. 1999, Osiris, 208. p.

³ Ahogyan az Nagy-Britanniában történt, ahol az írott sajtó tulajdonosai létrehozták a Press Complaints Commission-t, adott esetben leközölve annak elmarasztaló határozatát, hogy így megelőzzék a magánszférát hatékonyabban védő vagy a válaszadáshoz való jogot meg-

III.

A sajtó önkorlátozása ma két irányban lenne szükséges: egyfelől a mások jogait védő, olykor rossz, hiányos törvények, másfelől a sajtó társadalmi feladatának végrehajtásával összefüggésben.

A sajtót korlátozó törvények egy része rossz, egy részük pedig olykor különösebb szankció nélkül áthágható.

Az emberi méltósághoz való jog és az általános személyiségi jog elismerése⁴ minden, a személyiséget sértő magatartás ellen lehetővé teszi a fellépést, a legfontosabb személyiségi jogok pedig részletezve szerepelnek a polgári és büntetőjogi jogszabályokban, de a sajtó sokszor számára hátrányos következmény nélkül megsértheti azokat. A *Fehér Miklós* válogatott futbalista haldoklása pillanataiban készült fénykép a címlap kétharmadát elfoglaló terjedelemben való közlése alig vitathatóan sérti a képmáshoz való személyiségi jogot. Balesetek áldozatainak fényképei, állítólagosan megromlott házasságokról való híradások is gyakran kerülnek a címlapra. A példákat a végtelenségig sorolhatnánk.

A polgári jogban található sajtó-helyreigazítási szabály nem ad megfelelő helyreállítást jóhírnév megsértése esetén, a személyiségi jogok megsértése esetére szóló kártérítés szabályozása pedig nem jó.

A Sajtótörvény⁵ tiltja a közérkölcst megsértését, azonban nem mondja meg, mit is kell érteni ez alatt, illetve nem rendel szankciót a tiltáshoz. A Médiatörvény⁶ ún. időbeli zónázás útján precízen meghatározott közérkölcsvédelmi szabályokat foglal magában, amelyek azonban vagy kijátszhatóak, vagy pedig szankcionálás esetén a kiszabott büntetés mértéke elenyésző a jogsértő magatartással elért profithoz képest.⁷

A fentiekben csak néhány kiragadott példát említettem a létező, ám a sajtóval szemben elégtelen védelmet nyújtó jogszabályok közül. Az etikai alapokon nyugvó sajtó megkérdőjelezhetetlen kötelessége lenne e szabályok „kiterjesztő értelmezése” és (megkockáztatva: szellemének) betartása akkor is, ha könnyűnek látszik a szankcióktól való mentesülés.

konstruáló új jogszabályok elfogadását. Ld. GEOFFREY ROBERTSON és ANDREW NICOL: *Media Law*. Penguin Books, 2002. (4th edition). 675–676. p.

⁴ Előbbi alkotmányjogi (ld. Alk. 54. § és 8/1990. (IV. 23.) AB határozat), utóbbi polgári jogi (ld. Ptk. 75. §) kategória.

⁵ 1986. évi II. törvény (Stv.)

⁶ 1996. évi I. törvény (Rtv.)

⁷ A nyíltzini ad hoc jellegű szeretkezés – az egyik televízióadó „valóságshow”-jában egyenes adásban közvetítve – akkor is közérkölcst sért, ha az paplan alatt történik!

A hagyományosan a sajtóetika körébe utalt területeken, ahol nem is létezik kifejezett, konkrét törvényi tiltás vagy előírás, még nehezebb elvárni a sajtótól a morális hozzáállást.

IV.

A szakirodalomban már-már unalomig ismételtetik a deáki maximát a sajtótörvény egyetlen szükséges paragrafusáról: „hazudni nem szabad”. A cenzúra idejében érvényes bölcsesség és morális parancs azonban mára kiegészült: az igazságot meg kell írni. A sajtó – bár üzleti vállalkozásként magánérdekek képviselője – társadalmi feladattal bír: a demokratikus döntéshozatal elengedhetetlen eszköze, a véleményformálás egyetlen általánosan hatékony elősegítője. Ez a demokratikus misszió pedig felelősséget ró a sajtóra – tulajdonosaira, szerkesztőire, újságíróira egyaránt.

A sajtó nem maradhat pártatlan, morális parancs kötelezi a cselekvésre, ha a demokratikus értékek védelméről van szó.⁸ Minden más kérdésben joga van pártosnak lennie. A társadalom sokszínűsége, pluralizmusa azonban alapvető demokratikus érték. A vélemények sokfélesége, e sokféle vélemény továbbítása, bemutatása a demokrácia működésének előfeltétele.

A pluralizmus – az objektivitással, a hitelességgel egyetemben – a sajtó törvényben előírt kötelezettsége.⁹ Az írott sajtóban azonban – törvényi szankció híján – következmény nélkül maradhat megsértésük, a Médiatörvény által nyújtott orvoslás pedig szükségszerűen tökéletlen,¹⁰ ráadásképpen egy teljesen átpolitizált struktúrában működik.

Jobb híján többé-kevésbé önként követendő morális parancs marad tehát a demokratikus feladat teljesítése. A „hallgattassék meg a másik fél is” erkölcsi előírásának teljesítése, egy adott társadalmi kérdésben valamennyi releváns és jelentős számban képviselt nézet ütköztetése (a mill-i vélemények piacának megvalósulása), a társadalmi erők és álláspontok sajtóhoz való hozzáférési lehetőségeinek igazságos elosztása¹¹ Magyarországon ma még nagyon távolinak tűnik. Látszik ez abból a felhördülésből is, amely a sajtóban fogadta a „Lex-Répássy” néven elhíresült Ptk.-módosítást. Lehet,

⁸ RAPHAEL COHEN-ALMAGOR: *Speech, media and ethics – the limits of free expression*. Palgrave, 2001. 69–86. p. Az Európa Tanács 1003/1993 sz. határozata az újságírói etikáról is előírja ezt.

⁹ Stv. 2. § és Rtv. 4. §.

¹⁰ Az „objektivitás”, a „kiegyensúlyozottság” nehezen mérhető fogalmak.

¹¹ Természetesen nem a tulajdonhoz való jog megsértése által, hanem a „kiegyensúlyozottság” betartásával. Ez a német terminológia szerint a „külső pluralizmus”, ahol a sajtó egésze képez egy egyensúlyi állapotot az eltérő álláspontok sajtóhoz való méltányos hozzáférése által.

hogy az Alkotmánybíróság által végül is megsemmisített szabály,¹² mely személyiségi jogsértés esetén kötelező válaszadási lehetőséget biztosított volna a sértett félnek, jogi értelemben rossz, alkotmányellenes volt. Azonban a mögötte álló erkölcsi parancsot nem lehet nem észrevenni: akit a nyilvánosság előtt megtámadunk (átlépve a jogsértés küszöbét), kapjon lehetőséget a védekezésre.¹³ Az erkölcsi érvek a törvény körüli sajtóvitában elő sem kerülve tértek vissza a morálfilozófiai tankönyvek lapjaira.

Ebben a minket körülvevő, acsarkodó stílusú, gyűlölködő, a társadalmi élet teljes egészét a végletekig átpolitizált, a nyereséget, anyagi hasznot minden más felettinek gondoló világban a sajtó is beállt a sorba, sokszorosán felerősítve veri vissza az eltérő gondolatok, a saját beállítottságtól különböző értékvilág intoleráns elutasításának hangjait,¹⁴ vagy éppenséggel a közkultúrát züllesztí le iszonyatos sebességgel, a profithajhászás hatékonyságát növelendő.

Nemes egyszerűséggel kijelenthető, hogy a mai magyar sajtó nem képes ellátni demokratikus feladatát.¹⁵

V.

A sajtó önkorlátozása kapcsán persze azért történtek kisebb-nagyobb lépések. Az első etikai kódexnek tekinthető dokumentumot 1900-ban jegyezték le Svédországban.¹⁶ A magyar kódexek történetében eddigi talán legkomolyabb vállalkozásként az ún. Visegrádi jegyzőkönyv született meg, melyet a brit nagykövetség és a BBC World Service Training Trust segítségével sikerült megalkotni egy médiakonferencia eredményeképpen 1999. decemberében Visegrádon. A jegyzőkönyv nem kész etikai kódex, inkább kiindulópontokat, alapelveket, javaslatokat összefoglaló gyűjtemény, egyben az elfogulatlan, kiegyensúlyozott, független tájékoztatás követelményeit is meghatározza.

¹² 57/2001. (XII. 5.) AB határozat.

¹³ Megemlítendő, hogy a maradisággal, a jogi kultúra teljes hiányával nehezen vádolható Franciaországban is létezik válaszadási jog, sőt a Magyar Újságírók Országos Szövetségének etikai kódexe is előírja azt (5. § 2. pont).

¹⁴ Rendszeresen előfordul pl. a keresztény egyházak és a vallási érzület – a véleménynyilvánítás alkotmányos határait persze nem túllépő – megsértése.

¹⁵ A sajtó demokratikus feladatáról és a sajtószabadság „pozitív oldala”-ként jelentkező hozzáférési jogról ld. KOLTAY ANDRÁS: A sajtószabadság két oldala és a tájékozódáshoz való jog. *Jogtudományi Közlöny*, 2004. január. 22-30. p.

¹⁶ LARS BRUUN: The history of written codes of ethics – a chronology of events. In: *Professional codes in journalism*. International Organization of Journalists, 1979. 17. p.

2000 szeptemberében négy magyar újságíró-szervezet, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége, a Magyar Újságírók Közössége, a Magyar Katolikus Újságírók Szövetsége és a Sajtószakszervezet fogadta el a Közös Etikai Alapelveket. Az alapelvek többek között az újságírók erkölcsi kötelezettségévé teszik a sajtószabadság és a nyilvánosság védelmezését; a demokratikus értékek védelmét; az újságírói függetlenség és pártatlanság megőrzését; a hír és a vélemény elkülönítését.

A legnagyobb múltra visszatekintő újságíró-szervezet, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége rendelkezik saját etikai kódexszel, az országos sugárzású televíziós csatornák hírszerkesztőségei is készítettek különféle etikai szabályzatokat. Az írott sajtó egyes szerkesztőségeiben nem jellemző az írott etikai szabályok megléte. Néhol azonban léteznek írásban lefektetett normák, melyek etikai-függetlenségi-szakmai követelményeket vegyesen tartalmaznak (pl. a *Heti Világgazdaság* statútuma).

Ezen kódexek és alapelvek túl sok látható, érezhető nyomot nem hagynak a sajtó működésén. Ha nincs közvetlen törvényi tiltás és általa meghatározott szankció, a sajtó munkatársai általában, tisztelet a kivételnek, mit sem törődnek holmi etikai szempontokkal. Még az egészen kirívó etikátlan magatartás sem keletkezett a semmitmondó megrovásnál súlyosabb következményt.

Nem feltétlenül kedvezőbb a kép a sokszor mintaképként citált brit sajtóban sem. Az írott és az elektronikus sajtó etikai „csúcsszervei” (a Press Complaints Commission és a Broadcasting Standards Commission), amelyek döntéseinek az egyes médiumok önkéntesen alávetik magukat, csak korlátozott lehetőségekkel rendelkeznek a szankcionálásra. Gyakorlatilag az egyetlen eszköz a kezükben elmarasztaló határozatuk közzétételének elrendelése, amely azonban nem elegendő a megsérült reputáció vagy a pártatlanság orvoslására.¹⁷ Az etikus újságírás etalonjaként bálványozott BBC hírneve is csorbát szenvedett az iraki háború kapcsán. Egyre többen fogalmazzák meg a közszolgálati adóval szembeni kritikájukat, annak a kormánnyal szemben tanúsított túlzott lojalitása miatt.

A brit jogszabályok mindezek mellett is azonban jóval hatékonyabban védik az egyes ember jogait, jogos érdekeit a sajtóval szemben, mint a mieink.

VI.

A sajtószabadság fogalmának egyik legfőbb eleme az állami beavatkozás tilalma. Az állam csak mások jogainak védelme érdekében léphet fel a sajtóval szemben. Említésre kerültek a sajtó működésének az előzőekben említett

¹⁷ ROBERTSON és NICOL: *op. cit.* 675-710. p. és 788-840. p.

– megvalósítani álmot – kritériumai (a jogszabályok kiterjesztő értelmezésű betartása és a demokratikus funkció ellátása), valamint az egyes ember jogait biztosító (ha mégoly tökéletlen, de mégiscsak létező) jogszabályi előírások, de ezek mellett is mindenféleképpen maradnak még a jog számára bejárhatatlan területek. Bármelyik kérdéssel találkozunk is, az ember ösztönösen óvakodik attól, hogy az etikai normák betartását valamely állami, központi szervre bízva. Ha azonban komolyan vesszük az etikai normákat, meg kell teremteni a sajtó valós elszámoltathatóságát e kérdésben is.¹⁸

De miért hajtaná a sajtó önként igába a fejét? Miért fogadná el, hogy tulajdonosai magánérdekét (a nyereség maximalizálását) olykor egyeztetnie kell a közérdekkel? A sajtó óriási üzlet. Ahol ma óriási üzlet van, ott vége az etikának. A sajtópiac hangsúlyos szereplői nem fogadják el, hogy bármiféle demokratikus feladatuk lenne. Álságos érvelésükben arra hivatkoznak, hogy maga a közönség a legjobb döntőbíró: a sajtótermékek és műsorok közül szabadon lehet választani. Amelyiket sokan választják, nézik vagy olvassák, az teljesíti leginkább a demokratikus küldetést. Mindeközben nem vesznek tudomást arról, hogy műsoraik nem a közizlés alakulására reflektálnak, hanem maguk alakítják (züllesztik le) azt. A profitnövelés kényszere pedig megszünteti a választási lehetőségeket: egymástól alig megkülönböztethető bugyuta szórakoztató műsorok kavalkádjává válik a demokratikus akaratképzés elősegítésében egykoron oly sokat ígérő televíziózás.

A szembenálló érdekek kiegyensúlyozására már a szabadság őshazájában, az Egyesült Államokban is egyre gyakrabban merül fel az állami beavatkozás szükségessége.¹⁹ A szabadság megvalósítása érdekében a szabadság egykori legnagyobb ellenségét hívnák segítségül!

A jogszabályokon túli etikai normák betartását azonban még ez sem segítené elő. Mai világunkban ott, ahol üzlet, ráadásul nagy üzlet van, az etikának tényleg nincs túl sok esélye. Ha azonban nem sikerül átformálni jogi normarendszerünket, valamint érvényt szerezni az erkölcsi normarendnek, ha a sajtóra a demokratikus berendezkedés által kiosztott feladat ellátatlan marad, úgy mindez egész demokráciánk működését súlyos veszélybe sodorhatja.

¹⁸ DAVID FLINT: Media self-regulation. In: Tom Campbell; Wojciech Sadurski (szerk.): *Freedom of communication*. Dartmouth, 1994. 281-285. p.

¹⁹ Liberális szerzők tollából! Ld. *Cass R. Sunstein, Owen M. Fiss, Monroe E. Price, Stanley Fish, Lee C. Bollinger* műve it.